

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

TÜRK HALK EDEBİYATI

MANAS'IN HAYVANLARLA İLGİLİ EPİTETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Nurdin USEEV¹

Giriş

S. Karalaev tarafından söylenen Manas, Semetey ve Seytek daireleri ile birlikte 500 553 satırdan oluşan Manas Destanı dünyanın ve Türk dünyasının en büyük destanıdır². Destanın ilk dairesi olan Manas bölümünün S. Orozbekov varyantı 180 378 satırdan oluşmaktadır. Bu konuda E. D. Polivanov bunları belirtmektedir: *Manas Destanı, hiç şüphesiz, Türk boy ve topluluklarının sözlü edebiyatı eserlerinin içinde hem içerik zenginliği hem de bilimsel değeri (edebiyat incelemelerinin çok değerli malzemesi olarak) açısından ilk sırada bulunmaktadır. 'İlyada'dan onlarca kere büyüklükte olan bu devasa destan hacim bakımından dünyada bilinen destanlar içinde en büyük destan olarak birinciliğe layıktır* (Polivanov, 1936: 145). Hacim bakımından görülen bu büyüklük içerik zenginliğinden, karmaşık olay örgüsünden ve ideolojik öneminden kaynaklanmıştır. Çünkü bilim adamlarının çoğunluğuna göre V-XII. yüzyıllar arasında, Eski Türk döneminde ortaya çıkan Manas Destanı, Ö. Çobanoğlu'nun deyimiyle 'Türk epik destan geleneği evreninin kutup yıldızı olan Oğuz Kağan Destanını yeryüzüne ve bugüne bağlayan altın kazıktır' (Çobanoğlu, 2017: 13).

Kahramanlık destanları içinde değerlendirilen Manas Destanı, Altay'daki Kırgız, Kazak, Kıpçak vd. Türk boylarının bağımsızlık için mücadele ettiklerini, özgür bir devlet kurduktan sonra Türkistan'ı Çinlilerden boşalttıklarını, daha sonra Amur Nehri'nden Hazar Denizi'ne, Ural Dağlarından Hindistan'ın kuzeyine kadarki toprakları içine katan büyük bir imparatorluk kurduklarını anlatan ve her zaman tehlike uyandıran Çini ele geçirmesiyle sona eren bir destandır. Bir başka deyişle ayköl epiteti ile yüce gönüllülüğü, cömertliliği, duyarlılığı, adaletliği, dürüstlüğü, tarafsızlığı, hoşgörüsü; arslan epiteti ile hükümdar olduğu, kaplan, kökcal epitetleri ile cesurluğu, kahramanlığı verilen Manas'ın hayatını, yaptığı kahramanlıkları anlatan bir kahramanlık

1 Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/KIRGIZISTAN, nuruseev@gmail.com

2 Dünyada ve Türk dünyasında çok iyi bilinen Manas Destanı, günlük hayatta büyüklüğün ve devamlılığın sembolü haline dönüşmüştür. Örneğin, TC Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, 26 Mayıs 2017 tarihinde Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi'nde düzenlenen 20. Dönem Adli Yargı Hakim ve Savcı Adayları Kura Töreni'nde yaptığı konuşmasında 'Özellikle ifade etmek isterim ki iddianameler ve kararlar, Manas Destanı'na döndü. Binlerce sayfalık iddianame, binlerce sayfalık karar' diyerek Manas Destanını bir büyüklük sembolü olarak kullanmıştır.

destanıdır. Dolayısıyla baş kahraman olan Manas'ı anlamak, destanı anlamak anlamına gelebilir. Destanlarda kahramanları incelemede çok önemli olan poetik araçların biri epitetlerdir. Çünkü epitetler bir nesnenin, insanın, olayın ve kavramın sıfatlarını, kökenlerini, başkalarından farklı özelliklerini yansıtarak özelleştiren kelimeler ya da kelime gruplarıdır. Epitetler sabit ve değişken olarak ikiye ayrılır. Sabit epitetler halk edebiyatı eserlerinde çok kullanılan, artık kalıplaşmış kelime ve kelime grupları ise, değişken epitetler söyleyici tarafından oluşturulan, sadece belirli bir metinde geçen kelime ve kelime gruplarıdır (Şeriyev ve Muratov 1994: 116). Türkiye'de epitetler üzerinde yapılan çalışmaları değerlendiren S. Bekki, epiteti şöyle tanımlamaktadır: '*Epitet, sözlü gelenek ürünlerinde, estetik özellik kazandırılmak istenen kahraman yahut herhangi bir nesnenin rengini, hacmini, güzelliğini veya çirkinliğini yansıtmak için o kahraman ya da nesneye koşulan öğelerdir*' (Bekki, 2012: 204-205). Ural Batır adlı Başkır destanındaki epitetleri ele alan makalesinde G.V.Yuldbaeva, epitetlerin iki grupta toplandığını, birinci gruptakiler nesnenin, kahramanın değişik sıfatlarını: rengini, malzemesini, yaşını, fizikî özelliğini belirttiğini, ikinci gruptakiler ise anlatılmakta olan nesneye veya kahramana verilen ahlakî-etik, estetik ve duygusal değerlendirmeleri bildirdiğini ifade etmektedir (Yuldbaeva 2011: 150). Dede Korkut Destanında-ki epitetleri ele alan İ.Başgöz, epitetler hakkında şunları anlatmaktadır:

'Bamsı Beyrek'in uzatılmış epiteti, birkaç cümleye sıkıştırılmış bir şekilde hikâyesinin anlatılmasından başka birşey değildir. Bir kapsül içine sıkıştırılmış, minicik Beyrek hikâyesi. Epitet, kahramanın adı ile temel hikâye epizotları arasındaki değişmeyen birlikteliğin anlatılmasıdır. Bunun için diyebiliriz ki epitet hikâyenin özettir. Epik hikâyenin kolayca hatırlanmasını, akılda tutulmasını sağlar' (Başgöz, 1998: 31).

Bu bağlamda Manas için kullanılan epitetlerin incelenmesi çok büyük önem arz etmektedir. Çünkü Manas'ın epitetlerini incelemekle onun ne gibi özelliklere, sıfatlara sahip olduğunu anlamak mümkündür. Manas'ın epitetlerinin önemli bir kısmını hayvan isimlerinden oluşan epitetler oluşturmaktadır. Bildirimizde işte bu epitetleri birer birer ele alarak Manas'ın kişiliğini oluşturmada yerlerini, yansıttıkları etnoğrafik değerleri çıkarmaya çalışacağız. Çünkü hayvanlar Türk kültüründe birçok kavramı, niteliği, sıfatı yansıtan sembol görevinde kullanılmıştır. Özellikle, Arapça bir metinde Türklerde ordu önderinin on hayvanın özelliklerine – horozun cesareti, tavuğun iffeti, arslanın yürekliliği, yabandomuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin sebatı, turnanın uyanıklığı, karganın temkinliği, kurdun dövüşteki atılganlığı, her tür güç koşulda yağlı kalmayı başaran yagrunun besliliği – sahip olunması gerekliliği kaydedilmiş, Kutadgu Bilig'de komutanın savaşta arslan yürekli, bir yabandomuzu kadar inatçı, bir kurt kadar güçlü, bir ayı kadar cesur, bir yak kadar intikamcı olması, saksağan gibi saflığını koruması, karga gibi uzağı görmesi, tilkinin inceliğine sahip olması, intikamının izinden damızlık deve gibi gitmesi, arslan gibi büyük cesarete sahip olması gerektiği belirtilmiştir (Roux, 2000: 228-229). Gördüğümüz gibi bu metinlerde bir komutanın sahip olunması gereken özelliklerin tamamı belirli bir hayvanların özelliklerine benzetilerek verilmiştir. Dolayısıyla Manas'ın hayvanlarla ilgili epitetlerini incelemek Manas'ın bazı özelliklerini tespit etmek, genel imajını çizmek bakımından büyük önem kazanmaktadır.

1. Arstan / Şer (Arslan)

Manas'ın en çok kullanıldığı epitetlerin başında **arslan** sözü bulunmaktadır:

S. Orozbekov, 'Manas', VI. kitap, s. 378, 14928-14947. satırlar	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<p>Arstan Manas baatırı Beyşembi күнү таң менен Akkelte attı akırı. Akkelte ünü чаңырды, Ayılı cакın баатырды 'Kelinер!' деп кыркырып, Arstan erdin bu күндө Ач кыркырык чаңырды.</p>	<p>Arslan Manas kahramanı Perşembe günü sabahleyin Akkelte tüfeğiyle vurdu ahiri. Akkelte sesi bağırdı, Köyü yakın kahramanları 'Geliniz!' diye haykırıp, Arslan erin bugünde Büyük haykırığı duyuldu.</p>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<p>Aykırıkka kalgende, Arslan Manas kök caldın Şerdik түрү көрүнүп, Еңкейште er sayat, Esebi çok kabılan Tak elüüsün katar bir sayat.</p>	<p>Haykırıkka geldiğinde, Arslan Manas bozkurdun (cesurun) Arslan (kahramanlık) şekli görünüp, Aşağıda erleri sayıyor, Hesabı yok kaplan Tam ellisini bir vuruyor.</p>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 1	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<p>Saz kozgolup köl boldu, Köl түгөнүп çöl boldu. Adırluu cerler koo boldu, Ak möңgölör buzuldu. Arstan Manas comogu, Azırğa çeyin sozuldu.</p>	<p>Saz değişip göl oldu, Göl tükenip çöl oldu. Dağlı yerler çukur oldu, Ak buzluklar bozuldu. Arstan Manas masalı, Bugüne kadar devam etti.</p>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 175	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<p>Oşol kezde şer Manas, Koşoydun aytkan bir kebin, Emi esine alıptır.</p>	<p>O zamanda şer Manas, Koşoy'un söylediği bir sözünü, Şimdi hatırına almıştır.</p>

Gördüğümüz gibi yukarıdaki metinlerde Manas'ın epiteti olarak arslan kelimesi kullanılmaktadır. Bize göre bunun iki nedeni bulunmaktadır. İlki, arslanın Türk kültüründe, Eski Türklerin dünya görüşünde hükümdarı sembolize etmesidir. İ. Durmuş, Eski Türk kültüründe arslanın gücün ve hakimiyetin sembolü olarak görev yaptığını, bundan dolayı hükümdarı temsilen İlateriş Kağan

ile Bilge Kağan mezar külliyelerinde dikildiğini, ancak kağan olmadığı için Köl Tigin'in külliyesine konulmadığını ifade etmektedir (Durmuş, 2007: 52). Eski Türklerde padişahlar, hükümdarlar arslanlarla özdeşleştirilmiştir (Gömeç, 2001: 80). Bundan dolayı arslan Batı Türk Kağanlığı'nın kağanlarının unvanı olarak kullanılmıştır (Bakirov, 1997: 71). Manas, destanda padişah, Türk boylarını birleştiren hükümdar niteliğinde tasvir edilmektedir. Demek ki Manas'ın arslan epiteti ilk önce Manas'ın hükümdar olduğunu göstermektedir. Üstelik arslan epitetinin sadece Manas için kullanılması bu görüşü desteklemektedir.

Arslan Eski Türklerde, Türk sanatında savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet, kudret ve koruyucu simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2002: 136-137). C. Alyılmaz, arslanın Türk boy ve topluluklarında çevikliğin, cesaretin, gücün, kuvvetin, egemenliğin, mertliğin ... sembolü olarak kabul edildiğini, Eski Türk anıt mezar komplekslerinde kağanı / kumandanı temsilen arslan heykellerinin dikildiğini ifade etmektedir (Alyılmaz, 2016: 541-542). Z. Kulbarakova, Manas Destanındaki hayvanları ele aldığı çalışmasında, arslan destanda gücü sembolize ederek, yenilmez kahramanlığı verdiğini yazmaktadır (Kulbarakova, 2017: 199). İşte bu bilgilerden ve arslanın Manas Destanındaki kullanımından hareketle arslan epiteti ikinci olarak Manas'ın gücünü, cesurluğunu yansıttığını söyleyebiliriz. Bunu aşağıdaki metin de kanıtlamaktadır:

S. Orozbekov, 'Manas', II. kitap, s. 178	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Ayrıldık elden, cerden dep, Arstanday küçü körünöt, Manası kaydan kelgen dep.	<i>Ayrıldık halkdan, vatandan diye,</i> Arslan gibi gücü varmış, <i>Manas'ı nerden geldi diye.</i>
S. Orozbekov, 'Manas', VIII. kitap, s. 109	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Aytkanın ugup er Manas Arstan sını baatırdın Azır çıga kalganı.	<i>Söylediğini duyup er Manas'ın</i> Arslan şekli kahramanın <i>Ortaya çıktı çabucak.</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Mına oşondo zor Manas Coo-caragın şaylanıp, Kırgın kılçu Arkesken Kılıçın içinen baylanıp, Kaarlanıp bölünüp, Kan iççü türü körünüp, Arslanday çamırıp, Ayköl Manas artık şer Kazatka çıktı kamınıp.	İşte o zaman büyük Manas <i>Silahlarını takınıp,</i> <i>Katliam yapar Arkesken</i> <i>Kılıcını içinden bağlanıp,</i> <i>Sinirlenip bölünüp,</i> <i>Kan içecek şekli görünüp,</i> Arslan gibi saldırap, <i>Ayköl Manas büyük şer,</i> <i>Savaşa çıktı hazırlanıp.</i>

Manas'tan yenilen Çinlilere ait ilk metinde onlar, halklarından, vatanlarından ayrıldıklarını söyledikten sonra, Manas'ın arslan gibi güçlü olduğunu söyleyip onun ortaya çıktığına sinirlenmektedirler. Gördüğümüz gibi Manas'tan yenilen, onun gücünü gören düşmanları Manas'ın gücünü arslana benzetmektedirler. Bu metin arslanın Türklerde gücü sembolize etmesiyle örtüşmektedir. Manas ile Ürbü arasındaki kavga anlatılan metnin bir parçası olan ikinci metinde olumsuz bir sözden dolayı sinirlenen Manas'ın heybeti arslana benzetilmektedir. Savaşa çıkan Manas tasvir edilen üçüncü metinde Manas'ın savaşa hazır oluşu, arslanın saldırısına benzetilmiştir. Demek ki arslan epiteti destanda Manas'ın gücünü, cesur, savaşçı kişiliğini yansıtmak için kullanılmaktadır.

2. Kabılan (Pars)

Manas'ın tasvir edildiği peotik formel şeklindeki kalıp metinlerde arslanla birlikte kabılan (pars) epiteti de çok geçmektedir:

S. Orozbekov, 'Manas', V. kitap, s. 171	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kabılan Manas akırdı, Kıcıldagan kaapırdı Kırıp saldı bir dalay, Kırganına çıdabay Keselik keldi akırıp,	<i>Pars Manas haykırdı, Çok sayıdaki düşmanın Birçoğunu öldürdü, Öldürdüğüne dayanamayıp Keselik geldi haykırıp.</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kabılan Manas kankor şer, Artık balban, artık er Tüp atası Tügöl kan, Tübünön Kıdır daarigan, Betteşken aman bolbogon, Bet algandı koybogon, Çaçılgandı cıyganı, Kaalaganı ıymanı, Kabılandın özü oşol.	<i>Pars Manas kankor şer, Büyük pehlivan, kahraman er Büyük dedesi Tügöl Kan, Doğduğundan Hızır kollayan, Savaşan sağ kalmayan, Saldırdığını sağ bırakmayan, Dağılanları toplayan, İsteddiği İman, Parsın tam kendisi.</i>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 353	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kabılan Manas kep aytat, Katuu ün çıgıp bek aytat, Kalıj el uksun dep aytat.	<i>Pars Manas söylüyor, Sesini yükselterek sert söylüyor, Halkın çoğu duysun diye söylüyor.</i>

Gördüğümüz gibi yukarıdaki metinlerde Manas'ın epiteti olarak kabılan (pars) kullanılmış-

tır. Bu metinlerdeki kullanım özelliğine göre kabılan (pars) Manas'ın kahramanlığını, cesurluğunu yansıtmaktadır. Çünkü Türk-Moğol kaynaklarında parsın hızla avlandığı ifade edilmektedir (Roux, 2000: 230). Aynı zamanda pars Yenisey Kırgızlarının totemi idi (Bernştam, 1946: 162-164; Butanaev ve Hudyakov, 2000: 123-126).

Demek ki en çok Manas'ın epiteti olarak kullanılan kabılan (pars) epitetinin arslan epiteti gibi anlamlara sahip olarak onun cesurluğunu, kahramanlığını yansıttığını söyleyebiliriz. Bunu aşağıdaki metinler de kanıtlamaktadır:

S. Orozbekov, 'Manas', VIII. kitap, s. 434	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Arstan Manas baatırdın Dalısınan cal çıgıp, Aybatınan can çıgıp, Küñgürönüp unçugup, Bar caragın baylanıp, Coo-caragın şaylanıp, Kaar cüzünö aylanıp, Batkalış körsö maragan, Kabılanday karagan.	<i>Arslan Manas kahramanın</i> <i>Ensesinden yele çıkıp,</i> <i>Heybetinden can çıkıp,</i> <i>İçinden söylenip,</i> <i>Bütün araçlarını bağlayıp,</i> <i>Silahlarını takınıp,</i> <i>Hiddeti yüzüne çıkıp,</i> <i>Dağ görürse çok dikkatle bakan,</i> <i>Pars gibi bakan.</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Manastın cayın surasan, Kaardanıp köz caynap, Korkkon curttu körgöndö Kan içmesi çın karmap, Kabılan cayı uşunday, Kazanday kara borkü bar, Kapır menen musulman Sorup iyçü erki bar.	<i>Manas hakkında sorarsan,</i> <i>Sinirlenip gözü kaynayıp,</i> <i>Korkan halkı gördüğünde</i> <i>Kan içmesi tutulup,</i> <i>Pars özelliği</i> işte bu, <i>Kazan gibi kara büyük borkü var,</i> <i>Kafir ile Müslümanları</i> <i>Yutacak gücü var.</i>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 353	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Tıtışıp uruş kılıuga, Arka kılıp turuuga Kabılan tuugan şer ele, Çındap kудay caratkan Coo börüsü er ele!	<i>Dövüşüp savaş yapmaya,</i> <i>Direk olup destek vermeye,</i> <i>Pars olarak doğmuş şer idi,</i> <i>Tanrı tam olarak yaradan</i> <i>Düşman börüsü er idi!</i>

Yukarıdaki metinlerde Manas'ın kahramanlığı, savaşçı kişiliğine ait fizikî özellikleri parsa, parsın özelliklerine benzetilmiştir. Örneğin, ilk metinde savaşa çıkan, savaşa hazırlık yapan Manas'ın düşmana olan bakışı pars bakışıyla özdeşleştirilmişse, ikinci metinde Manas'ın savaşçı kişiliği, düşmanlara sertliği, keskinliği parsa benzetilmiştir. Manas'ın kişiliği tasvir edilen üçüncü metinde onun savaşmak için, halkına direk olmak için doğduğu anlatıldıktan sonra işte bu özelliklerinden dolayı pars olarak doğduğu belirtilmektedir. Yani Manas'ın savaşçı kişiliği parsla özdeşleştirilmiştir.

3. Colbors (Kaplan)

Manas için arslan ve parsla birlikte colbors (kaplan) epiteti de kullanılmaktadır:

S. Orozbekov, 'Manas', II. kitap, s. 132	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Colbors Manas col baştap, Caanger cakka barganı.	<i>Kaplan Manas başlayıp, Caanger tarafa geldiler</i>
S. Karalaeov, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Baskan taş bırırap, Colum üydöy çoñ danñan Colbors Manas kök caldın Töböşündö çırkırap.	<i>Bastığı taş ufalanıp, Çadır gibi topraklar Kaplan Manas kök calın Tepesinde görünüp.</i>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 353	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Colbors Manas kep aytat, Dooş salıp bek aytat, Tobum uksun dep aytat.	<i>Kaplan Manas söylüyor, Yüksek sesle sert söylüyor, Halkım duysun diye söylüyor.</i>

Gördüğümüz gibi yukarıdaki metinlerde Manas'ın epiteti olarak colbors (kaplan) kullanılmıştır. Bu metinlerdeki kullanım özelliğine göre kaplan Manas'ın kahramanlığını, cesurluğunu yansıtmaktadır. Bu Türk kültüründeki kaplanın anlamına uygun gelmektedir. Çünkü Türklerde kaplan cesur ve kahraman olarak tasvir edilmiş, güç ve yiğitliğin (alplığın) sembolü olarak kabul edilmiştir (Roux, 2000: 230; Çoruhlu, 1998: 152). Dede Korkut Destanında Tepegöz kaplana benzetilerek, söz konusu destanda kaplan motifi güç, yiğitlik ve yenilmezlik sembolü olarak kullanılmıştır (Özkartal, 2012: 67). Y. Çoruhlu, kaplanın arslan gibi bir taht sembolü olduğunu ifade etmektedir (Çoruhlu, 1998: 153). K. Belek, Eski Türkçedeki kaplan anlamına gelen ve Karahanlılarda bir unvan, epitet olarak kullanılan toña kelimesini arslan epiteti ile ilişkilendirmektedir (Belek, 2014: 253). Kırgızlardaki kaplan totemi hakkında M. Dıykanbaeva bunları belirtmektedir: *Kırgızlar kaplanı kutsal hayvan olarak görürler. Bundan dolayı kaplanın tırnaklarını, yünü, kuyruğunun uçlarını çocukların beşiklerine takarlar. Bunlar çocukları nazardan korurdu. Eğer adamın rüyasına kaplan girerse büyük bir iyiliğin isaretidir. Bildiğimiz gibi Kırgızların kahramanlık*

destanlarında kahramanın annesi hamile kalınca kaplanın yüreğine aşerermiş. Annenin kaplanın yüreğini şiddetli arzulanması doğulacak çocuğun şer, kahraman olarak doğmasıdır. Halk da o kahramanları “kaplan”, “şer” sıfatları ile adlandırır. Bu örnekler Kırgızlar’ın kahramanlık destanı Manas’ta sık sık karşımıza çıkmaktadır (Dıykanbaeva, 2009: 130). Buna göre colbors (kaplan) epiteti arslan epiteti gibi hükümdardı da ifade etmiştir. Belirtilmesi gereken durum, B. Ögel, Türklerin pars, kaplan ve yolbarsı zaman zaman birbirine karıştırdığını kaydetmektedir (Ögel, II, 1995: 535). Bundan dolayı Manas Destanındaki kabilan ve colbors epitetlerinin genel kaplanı bildirdiğini düşünmek mümkündür.

4. Arslan, Kaplan ve Parsın Bütünlüğü

Manas Destanında arslan, kaplan ve pars Manas’ın savaşçı kişiliğini ve savaşa girdiği anı tasvir eden kalıp metinlerde birlikte geçmektedir:

S. Karalaev, ‘Manas’, 2010, s. 93	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kara çaar kabilan Kadimki Manas balanın Kaptalında çaminat, Çolok kök cal arslan Oşpurdu cara tartçuday, Bet aldında kaminat.	<i>Kara alaca kaplan</i> İşte bu <i>Manas çocuğun</i> <i>Yan tarafında hazırdır,</i> <i>Kısa kuyruklu mavi yeleli arslan</i> <i>Oşpur’u yaracak gibi</i> Ön tarafta hazırdır.
S. Karalaev, ‘Manas’, 2010, s. 105	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Koldogonu bir toguz, Oşol künü Manastı Koldop algan kezi eken. Kara çaar kabilan Coonu közdöy bet alsa Kaptalında çamınıp, Çolok kök cal arslan Coldoş bolup baatırğa, Art cagında çamıngan.	<i>Kollayanı bir toguz</i> <i>O günü Manas’ı</i> <i>Kolladığı zamanmış.</i> <i>Kara alaca kaplan</i> <i>Düşmana saldırdığında</i> <i>Yan tarafında hazırdır,</i> <i>Kısa kuyruklu mavi yeleli arslan</i> <i>Yoldaş olup kahramana,</i> <i>Arka tarafında hazırdır.</i>

Yukarıdaki satırlarda Manas’ı kollayan hayvanlar olarak kaplan ve arslan verilmiştir. Bunun hem gerçek nedeni hem de sembolik anlamı vardır. Gerçek nedenini kaplan ve arslanın yırtıcı, güçlü, cesur hayvanlar olmasıyla açıklayabiliriz. Bundan dolayı arslan savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret sembolü olmuştur (Çatalbaş, 2011: 51). Manevî anlamı da eskiden beri gelen inançlarla ilişkilidir. M. Eliade, kaplan ile arslanın şaman kültü inançlarına göre

şamana gök yüzü ve yeraltı seyahatinde yardımcı olan ruhlara olduğunu belirtmektedir (Öney, 1971: 37). Ele alınan metinlerdeki arslan ile kaplan da Manas'a savaş sırasında yardımcı olan hayvanlardır.

Birisiyle kavga eden Manas'ın sinirlendiği an tasvir edilen ve kalıplaşan metinlerde onun savaşa hazır olması, yüzünün değişmesi arslan, kaplan ve pars aracılığıyla verilmiştir:

S. Orozbekov, 'Manas', II. kitap, s. 194-195	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Anı ukkan soñ er Manas Açuusu kele kalganı, Batkalaşta maragan, Kabilanday karagan, Çagarak kuyruk, çaar ton, Çaminganı soo bolbos, Şarı çıktı sur colbors , Aybatı katuu, zaarı küç Arstan erdi körgöndö Ölüm keldi oyuna.	<i>Onu duyduktan sonra er Manas'ın</i> <i>Siniri hemen geliverdi.</i> <i>Dağların birleştiği yerde çok dikkatle bakan,</i> <i>Pars gibi bakan,</i> <i>Yuvarlak kuyruklu, alaca tonlu</i> <i>Saldırdığı sağ kalmaz,</i> <i>Mavi kaplan şanı çıktı,</i> <i>Heybeti sert, öfkeli</i> <i>Arslan eri gördüğünde</i> <i>Ölüm geldi aklına.</i>
S. Orozbekov, 'Manas', VIII. kitap, s. 109	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Aytkanın ugup er Manas Arstan sını baatırdın Azır çıga kalganı. Batkalaşta maragan, Kabilanday karagan, Ar kaçandan bir kaçan Açuusu işke caragan, Çagarak kuyruk, çaar ton, Çaminganı soo bolbos, Şarı çıktı sur colbors ,	<i>Söylediğini duyup er Manas'ın</i> <i>Arslan şekli kahramanın</i> <i>Ortaya çıktı çabucak.</i> <i>Dağların birleştiği yerde çok dikkatle bakan,</i> <i>Pars gibi bakan,</i> <i>O zamandan bu zaman</i> <i>Öfkesi yararlı olan,</i> <i>Yuvarlak kuyruklu, alaca tonlu</i> <i>Saldırdığı sağ kalmaz,</i> <i>Mavi kaplan şanı çıktı,</i>

Bu metinlerde Kırmız Şaa adlı Çin hanının eşinin Türkleri, halkını ve Ürbü'nün kendisini azarladığı sözleri duyan Manas'ın sinirlenmesi, savaşa hazır olması anlatılmaktadır. Gördüğümüz gibi bu metinlerde Manas'ın bakışı pars bakışına, şanı da arslan ve kaplan görünüşüne benzetilmektedir.

5. Börü (Kurd)

Kadim halklarda belirli bir hayvanı kutsal sayarak kendilerini o hayvandan türetme, o hayvanı kendi boyunun koruyucu hayvanı olarak algılama inancı vardır. Doğa ile iç içe yaşayan Eski Türklerde, bilimde totemizm adı ile bilinen bu inanç çok yaygındı. Örneğin, börü, yani kurt bazı özelliklerinden dolayı Türk mitolojisinde büyük bir öneme sahip olmuş ve 552 yılında Göktürk Kağanlığı'nı kuran Aşina boyunun totemi olarak sayılmıştır (Alyılmaz, 2005: 15-16; Barutçu-Özönder, 1999: 65-92). İlk önce insanlar totem olarak kabul ettikleri hayvanla akraba, kardeş olduklarına inanırken zamanın geçmesiyle onu kendi ecdadı, kökü olarak algılamaya başlamışlardır (Tilevberdiev, 2006: 18). Bu bağlamda Türklerin kurttan türediği ile ilgili inançlar ve daha sonraki Türk boylarında börü adını taşıyan boyların bulunması önemlidir. Örneğin, Türklerin kurttan türeyişi ile ilgili efsanelerin Türk mitolojisindeki yeri büyüktür (Öğel, 1993: 13-28). Kırgızların Börü denilen boyunda Kara Börü adlı bir boy vardır (Karataev, 2003: 91). Türklerin en sevdiği ve totem olarak kutsadığı börü, Türk destanlarında en çok geçen hayvandır. Örneğin, Oğuz Kağan destanında börü, hem bir benzetme aracı olarak hem de güç sahibi, savaşçı, mücadelecı ve yol gösterici, Tanrısal güç sahibi mitolojik bir hayvan olarak ortaya çıkmaktadır (Güven, 2003: 89).

Manas Destanında cesur, saldırgan, savaşçı bahadırları niteleyen ve börü ile ilgili olan **coo börüsü, kök cal, börü colduu** gibi epitetler Manas için de kullanılmaktadır:

S. Orozbekov, 'Manas', V. kitap, s. 380	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Top başının baarına Corgodon tandap mindirdi, Coo börüsü er Manas Coomarttıgın bildirdi.	<i>Grup başkanlarının hepsine Yürük atlardan seçip bindirdi, Düşman börüsü er Manas Cömertliğini gösterdi.</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kök cal Manas barında Karaan da uşul, bel da uşul, Karaan kılıp oturgan Kabılan Manas şer uşul, Kün körsün dep bizderge Alda Taala kuduret Manastı bergen ceri uşul.	<i>Kök börü (bahadır) Manas var iken, Destekçi o, direk de o, Direk olarak tuttuğumuz Pars Manas arslan o, Yaşasınlar bunlar diye, Allah ü Tealla muktedir Manas'ı veren an işte bu.</i>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 376	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Mında turup neteli, Cürü, Çubak, keteli Coo börüsü Manaska.	<i>Burda kalıp ne yapalım, Hadi, Çubak gidelim, Düşman börüsü Manas'a.</i>

S. Orozbekov, Manas, VIII. kitap, s. 101

Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Börü colduu köy baadır Soñuna tüşüp alıptır. Börü kirgen koy öñdüü Bölüp ketip baratır, Böksölönüp kaapırlar Ölüp ketip baratır.	Börü yollu (uğurlu) tam kahraman <i>Arkasına düşmüş.</i> <i>Börü saldıran koyun gibi</i> <i>Bölerek gidiyor,</i> <i>Azalıp kafirler</i> <i>Ölerek gidiyor.</i>

Gördüğümüz gibi yukarıdaki metinlerin birincisinde ve üçüncüsünde Manas *düşman börü-sü* anlamına gelen **coo börüsü** epiteti ile tasvir edilmiştir. Bunun nedeni de kurdun saldırdığı zaman başka yırtıcı hayvanlar gibi sadece bir hayvanı değil, sürüdeki bütün hayvanları öldürmeye çalışmasından kaynaklanmıştır. Bu özelliğinden dolayı düşman askerlerini çokça öldüren erenler düşman için kurt gibi saldırgan olarak tasvir edilmiştir.

İkinci metinde Manas **kök cal** olarak nitelendirilmektedir. *Gök yele* anlamına gelen **kök cal** sıfat tamlaması Kırgız Türkçesinde *kurt* demektir. Bununla birlikte kahramanın epiteti olarak kullanıldığı zaman *cesur* anlamına gelmektedir (Yudahin, I, 1985: 418). B. Ögel, Eski Türklerde kurdun maddi varlığından ziyade yelesine ve tüylerine önem verdiklerini, Kırgız destanlarında en büyük Kırgız bahadırına verilen ünvanının *gök yelesi kurt* anlamına gelen **kök cal** tabiri olduğunu belirtmektedir (Ögel, 1993: 42). R. Kıdırbaeva, **kök cal** epitetinde kök kelimesi ile Eski Türklerin gök rengine yüklediği manevî değer ile börü toteminin izinin korunduğunu, böylece Manas'ın Tanrının oğlu ve börünün nesli olduğu verildiğini ifade etmektedir (Kıdırbaeva, 1980: 28-29). Demek ki söz konusu epitet Manas'ın cesurluğunu ve üstün kişiliğini yansıtmaktadır.

Dördüncü metinde Manas **börü colduu** epiteti ile nitelendirilmiştir. Bu epitet *börü*, *kurt* anlamına gelen **börü** ve *yollu* anlamına gelen **colduu** kelimelerinden oluşmaktadır. Anlamlandırırsak *börü yollu*, *içinde börü olan yola sahip* gibi anlamlar çıkar. Ancak bu anlamda kullanılmadığı kesindir. Manas Destanının S. Orozbekov varyantının 5. kitabının sonundaki okuyucular için anlamı tam belli olmayan kelimelere, tabirlere açıklamalar verilen bölümde **börü colduu** tabiri şu şekilde açıklanmıştır: 1. *yırtıcı hayvanlar içerisinde börü risk alabilen, düşmanına ya da avına korkmadan dışları ile saldıran cesur (hayvanlarda korunması gereken en değerli organ olarak göz sayılır. Bundan dolayı yırtıcı hayvanların en büyükleri, güçlülere sayılan arslan, kaplan v.d. düşmanlarına da, avlarına da göze yakın organ olan ağız ile değil, elleri ile saldırlar) hayvan olarak değerlendirilir. Bundan dolayı avlamada uğurlu olup, iyiliğe destekçi sayılır. Yolu açık, uğurlu, işleri her zaman iyi olan insanlara börü colduu demek işte bu inançla ilişkilidir.* 2. *Risk alabilen, cömert, eli açık insan* (V. kitap, s. 594). Şimdi bu açıklama kurdun maddi özelliklerine göre verilen bir açıklamadır. Gerçi kurdun Türkler tarafından kutsal sayılması onun bu cesurluğundan kaynaklanır. Ancak **börü colduu** tabirinin kurdun Türk kültüründe, dünya görüşünde yer aldığı değerlerle ilgili olduğu kesindir. Çünkü kök börü Manas, Ögüz Kağan gibi destan kahramanlarına kılavuzluk etmekte, onlara doğru yolu göstererek başarıya ulaşmasına destekçi olmaktadır. Üstelik kurdun Türk mitolojisinde gök yüzüyle - Tanrıyla ilişkilendirilerek kutlu sayılması *uğurlu*,

yolu açık anlamına gelen **börü colduu** tabirinin ortaya çıkmasının asıl nedenidir. Buna göre **börü colduu** epiteti ile Manas'ın uğurlu, börü gibi amacına ulaşan bahadır olduğu yansıtılmıştır.

Destanda Manas'ın savaşa girdiği anda onu takip ederek yardım eden, kılavuzluk eden birkaç yırtıcı hayvanı bulunmaktadır. Onların birisi kök börüdür:

S. Orozbekov, 'Manas', V. kitap, s. 443, 16951-16955. satırlar	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Acıdaar cılanı	<i>Ejderha yılıanı</i>
Artınan soylop kalganday,	<i>Arkasından sürünmüş gibi,</i>
Kösöö kuyruk kök börü	<i>Kısa kuyruklu kök börü</i>
Kök cal erdin cökörü	<i>Kök yele (cesur) erin arkadaşı</i>
Kötünön eerçip alganday.	<i>Arkasından takip etmiş gibi</i>

Yukarıda verilen mısralarda görüldüğü gibi savaş sırasında Manas'ın yanında olan, ona cesurluk, güç katan hayvanlardan birisi kök börüdür. Aslında Manas'ın yanındaki kök börü tam bir kılavuz değildir. Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz Kağan'ın kılavuzu olan gök yelesi kurt gibi yol göstermiyor. Ancak her ikisi de kahramanların girdiği savaşları yenmelerinde yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla destandaki kök börüyü de kahramana yol gösteren bir kutsal hayvan olarak ele alabiliriz. M. Duman destan kahramanlarına kılavuzluk eden bozkurt hakkında şunları belirtmektedir:

“tüm bu özellikleri sayesinde halk anlatmalarında Tanrısal bir hayvan olması nedeniyle saygı duyulan bozkurt, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan kişilerle, devlet yöneticileriyle ya da komutanlarla iletişim kurmakta ve bu yönüyle de belirli bir kutsallığı temsil etmektedir. Makalenin ilerleyen kısımlarında örnek olarak göstereceğimiz anlatmalarda, bozkurdun yol gösterdiği kişilerin genellikle yukarıda bahsedilen kişiler olduğu dikkati çekmektedir. Bozkurdun kılavuzluk ettiği söz konusu kişiler, sıradan değil, Tanrı'nın kut verdiği kişiler biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Kurda atfedilen kutsallık; anlatmalarda kurdun rengiyle, yardım ettiği kişilerle, zamanda ve mekânda kolayca hareket edebilme özelliğiyle ifade edilmiştir” (Duman, 2012: 194-195).

6. Tuygun (Atmaca)

Destanda Manas için yırtıcı kuşlar da epitet olarak kullanılmıştır. Bunların biri tuygundur:

S. Orozbekov, 'Manas', V. kitap, s. 196	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Aksay basıp Aşarsuu Caradar bolgon canı bar, Başınan akkan kanı bar, Moynuna boto salınıp, Tuygun Manas baatırğa Tuuganbız dep calınıp.	<i>Aksyarak yürüyüp Aşarsuu</i> <i>Yaralanmış hali var,</i> <i>Başından akan kanı var,</i> <i>Boynuna kemerini asınıp,</i> Tuygun (atmaca) Manas kahramana <i>Kardeşiz diye yalvarıp.</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Tuura akkan suuda bölüm çok, Tuygun Manas barında, Kırk kıraan, saga ölüm çok!	<i>Doğru akan suda ayrılma yok,</i> Tuygun (atmaca) Manas var iken, <i>Kırk yiğit, sizlere ölüm yok!</i>

Küçük bir yırtıcı kuş olan atmaca avcılığa çok usta bir kuş olarak bilinmektedir. Manas Destanında Manas'ın bir epiteti olarak kullanılmasının ilk nedeni işte bu özelliğinden dolayıdır. Ynai Manas'ın savaş sırasındaki hızı, saldırıdaki ustalığı atmacaya benzetilmiştir. İkinci bir nedeni de kartal, doğan, tuygun gibi yırtıcı kuşların Eski Türklerde hükümdarların, beylerin sembolü olarak kullanılmasıdır. Örneğin, Hunlarda kartal, hükümdarı simgeliyordu (Eberhard 2000: 165). Karahanlı sikkelerinde tuygun tasviri hükümdarı sembolize etmektedir (Belek, 2014: 253). Bize göre tuygun epiteti Manas'ın doğrudan çevikliğini, saldırganlığını, dolaylı olarak hükümdar olmasını yansıtmaktadır.

7. Şumkar / Barçın (Şahin)

Manas'ın epiteti olarak kullanılan ikinci kuş şahindir:

S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Körgön Manas calgızın Bozdon toodak kutkarbas, Boz ala şumkar Manasım, Too başına toktobos Karala barçın al ele.	<i>Çocuğun Manas yalnızın</i> <i>Tarlada toy kuşunu kaçırmaz,</i> Boz alaca şahin Manasım, <i>Dağ başında sakın durmaz</i> Kara kartal o idi.

Gördüğümüz gibi bu metinde Manas'ın epiteti olarak şumkar (şahin) kullanılmış, daha

sonra onun bir büyük kartal olduğu vurgulanmıştır. Bu epitet tuygun (atmaca) epiteti gibi ilk önce Manas'ın çevikliğini, saldırganlığını bildirmektedir. İkinci olarak onun hükümdar, güçlü bir kahraman olduğunu göstermektedir. Çünkü, kartal, şahin Eski Türklerde hükümdar veya beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolü idi. Güneşi ve aynı zamanda güç ve kudreti ifade ediyordu (Çoruhlu, 1998: 145).

8. Buudan

Manas için kullanılan hayvanla ilgili epitetlerinin içinde evcil hayvanlardan yalnızca at, daha doğrusu yürük ve yorulmaz at olan buudan geçmektedir:

S. Orozbekov, II. kitap, s. 101	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Astındagi alager	<i>Altındaki alager</i>
Atına kamçı salganı.	<i>Atına kamçı vurdu.</i>
Bura tartıp kalganı,	<i>Başını geri çevirdi,</i>
Buudan Manas baatırın	<i>Buudan Manas kahramanın</i>
Akkula kamçı salganı.	<i>Akkula atına kamçı vurdu.</i>
S. Karalaev, 'Manas', 2010, s. 000	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kök calıñ Manas el tappay,	<i>Kök calıñ Manas halk bulamayıp,</i>
Kürdölü tiger cer tappay,	<i>Vatan olacak yer bulamayıp,</i>
Küptünü cazar er tappay,	<i>Özlemi giderecek er bulamayıp,</i>
Kaptap konor cer tappay,	<i>Yurt edinecek yer bulamayıp,</i>
Kadırdı bilçü şer tappay,	<i>Değeri bilecekşer bulamayıp,</i>
Cerdin üstün kızıdırıp,	<i>Yer üstünü gezip,</i>
Bulak koyboy sızdırıp,	<i>Pınar bırakmayıp arayıp,</i>
Buudan Manas kabılan,	<i>Buudan Manas kaplan,</i>
Cetkiler tuğan oluyañ.	<i>Erdemli doğan kahraman.</i>
C. Mamay, 'Manas', 2004, s. 1	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Buudan Manas comogu,	<i>Buudan Manas masalı,</i>
Buzulbagan el menen,	<i>Bozulmamış halk ile,</i>
Burganaktuu cel menen,	<i>Fırtınalı yel ile,</i>
Bulbulday tattuu til menen.	<i>Bülbülünki gibi tatlı dil ile.</i>

Yukarıdaki metinlerde Manas için buudan epiteti kullanılmıştır. **Buudan** kelimesi ise *dayanıklı, yorulmaz ve yürük at* anlamına gelmektedir (Yudahin, I, 1985: 163). K. Kırbaşev, buudan

epiteti ile Manas'ın yorulma bilmeyen kahramanlığı, yorulmazlığı tasvir edildiğini düşünmektedir (Kırbaşev, 1983: 84). Bu görüş doru olmakla beraber bir at cinsinin Manas'ın epiteti olarak kullanılması atın Eski Türk boylarının hayat tarzıyla ilişkilidir. Çünkü, Eski Türk erkeği, kahramanı atıyla bütünleşmiştir. Bunun nedeni ise konar-göçer hayat süren Eski Türklerin hayatında atın çok büyük önem kazanmasıdır. Hunlar, onları takip eden Eski Türkler büyük imparatorluklarını atın yardımıyla kurmuşlardır. N. Diyarbekirli, at olmadan Hunların, Göktürklerin, Selçukluların büyük imparatorluklar kurmasının mümkün olmayacağını belirterek şunları ifade etmektedir: *En eski Türk topluluklarından günümüze kadar, at insanla birlikte savaşa katılmış, kaderini sahibinin kederine bağlamış bir yaratık sayılmıştır. Birçok Türk uruklarının bu derin sevgi yüzünden atın adını kullandıkları görülmüştür* (Diyarbekirli, 1972: 38). Türk destanlarında kahraman ile atı bir bütündür. At kahramanın sadece bineği değil, kan kardeşi, zorluklarda yardım eden koruyucusudur. Bundan dolayı kahraman ile atı aynı günde doğar. Örneğin, Manas ile onun atı Akkula aynı gün dünyaya gelmekte ve birlikte ölmektedir (Begaliev, 1968: 20; Lipets, 1984: 124-127). A. A. Çınar, Türk destanlarında atla alpin önemlilik derecesinin eşite yakın olduğunu, Dede Korkut'ta geçen "Hüner erin midir, yoksa atın mı?" veya "At kazanır er öğrenür." sözlerinin bu gerçekliği ifade ettiğini belirttiikten sonra, alp ile atı birbirini tamamlayan, biri olmazsa diğersinin de olmayacağı iki varlık olarak değerlendirmektedir (Çınar, 2002: 155). İşte atın Türk halk kültüründeki büyük öneminden dolayı buundan Manas'a yakışır bir epitet olarak kullanılmış, bu epitet ile Manas yorulmaz ve yürük atla özdeşleştirilmiştir.

Sonuç

Dünyanın en büyük destanı olarak bilinen, bilim adamları tarafından Eski Türk hayatının ansiklopedisi olarak değerlendirilen Manas Destanı, baş kahraman olan Manas'ın hayatını, yaptığı kahramanlıkları anlatan bir kahramanlık destanıdır. Dolayısıyla Manas'ın özelliklerini, niteliklerini, kişiliğini yansıtan edebî, dilsel araçlar, onun içinde epitetler çok büyük önem kazanmaktadır. Manas'ın epitetlerinin bir bölümü arstan, kabılan, colbors, börü, tuygun, şumkar, buundan gibi hayvan ve kuş adlarından oluşmaktadır. Bunlardan arstan, colbors ve kabılan Manas'ın cesurluğunu, gücünü ve hükümdar olduğunu, börü epiteti de cesurluğunu, savaşçı ve üstün kişiliğini bildirmektedir. Tuygun ve şumkar epitetleri de Manas'ın çevikliğini, saldırganlığını ve hükümdar olduğunu yansıtırken, buundan epiteti onun yorulma bilmeyen kahramanlığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2016). *Gobustan'ın Gizemi ('Kıpçaklar'a Giden Yol)*, Ankara.
- Bakirov, A. (1997). **İstozizm Eposa "Manas"**, Bişkek.
- Barutçu-Özönder, F. S. (1999). Türkler Ne Zaman Bir «Millet» İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir "Dişi-kurt"tan Türemişlerdi, *KÖK Araştırmalar*, C. I, S. 2, Ankara, s. 65- 92.
- Başgöz, İ. (1998). Dede Korkut Destanında Epitetler, *Millî Folklor*, Sayı 37, Çev. Nebi Özdemir, s. 23-35.
- Begaliev, S. (1968). *O Poetike Eposa 'Manas'*. Frunze: İlim.
- Bekki, S. (2012). Türkiye'de Epitetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu'nun Bir Şiirinin Tahlili, *Millî Folklor*, Sayı 95, s. 202-214.
- Belek, K. (2014). Karahandardağı Ayrım Tituldardın İnterpretatsiyası, *Borborduk Aziyadagı Uлуу Kırgız Kaganatının Tüzülgöndüğünün 1170 Cıldığına Arnalğan 'Kırgız Kaganatı Türk Elderinin Orto Kılımdardağı Mamlekettüülügünün cana Madaniyatının Alkagında' Attuu El Aralık Cıyındın (2013-Caldın 15-16-Notabır) Bayandamaları*, Bişkek, s. 249-254.
- Bernştam, A. (1946). *Sotsiyal'no-Ekonomiçeskiy Stroy Orhono-Yeniseyskih Tyurok VI-VIII Vekov*, Moskova-Leningrad.
- Butanaev V. Y. ve Hudyakov Y. S. (2000). **İstoriya Yeniseyskih Kırgızov**, Abakan.
- **Çatalbaş, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi**. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, s. 49-50.
- **Çınar, A. A. (2002). Türk Destanlarında Alp Tipi At**. *Millî Folklor*. Cilt 7, Sayı 56, s. 153-157.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, 4. Baskı, Ankara.
- **Çoruhlu, Y. (1998). Türk Mitolojisinin ABC'si**, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- **Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Anahatları**. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Dıyarbekirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Dıykanbaeva, M. (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yasayan Kültüre Etkileri*, basılmamış doktora tezi, Ankara.
- Duman, M. (2012). Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz, *Millî Folklor*, Sayı 96, s. 190-201.
- Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazi Türkiyat*, Sayı 1, s. 35-58.
- Eberhard, W. (2000). **Çin Simgeleri Sözlüğü (Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket)**, İstanbul: Kabalıcı Yay..
- Gömeç, S. (2001). Kök Börüler ve Arslanlar. *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü, Sempozyum Bildirileri*. Ankara, s.77-85.
- Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar, *Millî Folklor*, Sayı 57, s. 82-91.

- Karataev, O. (2003). *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*, Bişkek.
- Kıdırbaeva, R. Z. (1980). *Genezis Eposa 'Manas'*. Frunze.
- Kulbarakova, Z. (2017). *'Manas' Eposundaki Canıbarlardin Körköm Çağıldırılışı cana Totemdik Belgileri*, yayımlanmamış doktora tezi, Bişkek.
- Lipets, R.S., (1984). *Obrazı Batıra i Ego Konya v Tyurko-Mongolskom Epose*. Moskova: Nauka.
- Mamay, Cusup, (2004), *Manas, Semetey, Seytek*, I. Cilt, **Жусуп Мамай. Манас, Том 1: Манас. Ürümçü: İnjañ El Basması.**
- *Manas: baatırdık epos* (S. Karalaev), (haz. Caynakova, Aynek ve Akmataliev, Abdıldacan), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 2010.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), I. kitap, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 1995.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), II. kitap, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 1995.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), III. kitap, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 1995.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), IV. kitap, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 1997.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), V. kitap, (haz. Musaev, Samar ve Mederalieva, C.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 2006.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), VII. kitap, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 2014.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), VIII. ve IX. kitaplar, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları, 2014.
- **Ögel, B. (1993).** *Türk Mitolojisi. (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. I. Cilt. Ankara: TTK Yay.
- **Ögel, B. (1995).** *Türk Mitolojisi. (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. cilt, Ankara: TTK Yay.
- **Öney, G. (1971).** *Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü. Anadolu (Anatolia) XIII*, s. 1-64.
- **Özkartal, M. (2012).** *Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)*, *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 94, s. 58-71.
- Polivanov, E. D. (1936). Vvodniye Zameçaniya K Perevodu 'Manasa'. *Literaturniy Uzbekistan*. Sayı 2, s. 145.
- Roux, J. P. (2000). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, **İstanbul: Kabalcı Yayınevi.**
- **Şeriyeve, C. ve Muratov, A. (1994).** *Kırgız Adabiyatı, Terimderdin Tüşündürmө Sözdüğü*, Bişkek.
- Tilevberdiev, B. (2007). *Kazak Onomastikasınıñ Lingvokonseptologiyalık Negizderi*, Almatı.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızsko-Russkiy Slovar' I*, Frunze: Kırgız Ansiklopedisi Yayınları.
- Yuldıbaeva, G. V. (2011). Epiteti v Başkırskom Narodnom Epose 'Ural Batır', *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Filologiya, İskusstvovedeniya*, Sayı 54, s. 150-153.